

A MAGYAR ÍRÁSMÓD HATÁSA A XVIII. SZÁZADI KÁRPÁTUKRÁN
ÍRÁSBELISÉGBEN

/Adalékok az orosz nyelv egy grafikai hungarizmusa
hátteréhez: о. Балугьянский < м. Balugyánszky./

I. A XVII-XVIII. századi Magyarországon gazdagabb volt a használt nyelvek színe, mint az etnikumoké. Akadtak ugyanis olyan nyelvek, amelyek csak hivatalos, igazgatási vagy csak liturgikus funkciót tölthettek be. Ilyenek ^(voltak) például a latin és az egyházi szláv nyelv /KOSÁRY D., Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983. 62-69/. A zömben ukrán s részben román, magyar, szerb /rác/, szlovák stb. anyanyelvű hívekre kiterjedő munkácsi görögkatolikus egyházmegye egyik fő igazgatási nyelve nem egyszerűen az egyházi szláv nyelv volt, hanem olyan, uzuális normák által szabályozott nyelvváltozat, amely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a népi ukrán nyelvhez és a korabeli ukrán irodalmi nyelvhez /ПРОСТА МОБА, РУСЬКА МОБА/ egyaránt kapcsolódott. /HODINKA A., A munkácsi görögkatolikus püspökség története. Bp., 1910. 271./ E jórészt folyóírással hivatalos /egyházi-hivatalos/ írásbeliség normái változtak a század folyamán. Egyes normatív sajátosságok létrejöttét, eltűnését jelentős mértékben befolyásolta a mindenkor püspöki kancellária írásgyakorlata. A XVIII. század folyamán végig érvényesülő normák a népnyelvhez és az egyházi szláv nyelvhez kapcsolódtak. A rendkívül elmaradott társadalmi struktúra függvényeként a XVIII. században a kárpátukránoknál /rutén, ruszin/ az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat egyedüli letéteményese az egyház volt, melynek adminisztrációjában az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai változata mellett a latin játszotta a fő szerepet. Az egyházigazgatásban a magyar nyelv jobbra csak a levelezésben érvényesült. A XVIII. század második felében a hajdúsági, szabolcsi, dél-zempléni görögkatolikus közösségekkel az egyházi főhatóságok magyar nyelven leveleztek. Történtek ugyan kísérletek az anyakönyvek magyar nyelvű vezetésére is, de ezek nem jár-

tak eredménnyel. Pl. Búj községben 1783-85-ben megfigyelhető magyar nyelvű bejegyzéseket a canonica visitatiót végző hajdúdorogi esperes, KOPCSAY JÁNOS /Іоанъ Копчай/ rutén nyelvű mintabejegyzései követik, melyek után az anyakönyvezést KÖRDA KÜRDA JÁNOS /Іоанъ Коурда/ parochus /szül. a Sáros megyei Orlón; ČSSR: Orlov/ rutén nyelven végezte. Hajdúdorogon /ahol a XVIII. század 50-60-as éveiben történtek kísérletek a magyar nyelvű anyakönyvezésre/ TÁRKOVITS GERGELY /Григорій Таркович/ parochus /1794-98/ a budai Egyetemi Nyomda második rutén cenzora, a halál okát általában magyar nyelven tüntette fel. A hivatalos egyházi felfogás nem tette lehetővé a magyar nyelv következetesebb alkalmazását magyar nyelvű parochiákban sem. /Vö.: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerk. KUNT E. - SZABADFALVI J. - VIGA GY., Miskolc, 1984. 144; Hajdúdorog története. Szerk. KOMORÓCZY GY. Debrecen, 1970. 76-77./ Az egyházi főhatóságok elvárásai értelmében a XVIII. század utolsó évtizedeig a XIX. század első évtizedéig rutén nyelven történt az anyakönyvek vezetése. /Sátoraljaújhelyen 1785-ig, Hajdúböszörményben 1810-ig, Hajdúdorogon 1812-ig stb./

II. Az általunk ismert és tanulmányozott XVIII. századi anyakönyvek sajátos helyet foglalnak el a kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliség termékei között. /ІВАН ПАНЬКЕВИЧ: Матеріали до Історії мови південнокарпатських українців. Annales Musei Kulturæ Ukrainiensæ. Svidnik 4/2. Bratislava-Prešov, 1970. 31./ A szóveges bejegyzések sztereotípiái több szállal kötődnek a liturgikus nyelvhez, a társadalmi állásra, nemre, életkorra, származási helyre stb. vonatkozó megjegyzések pedig a népnyelvhez. Ennek megfelelően egyaránt hasznosíthatók a funkcionális egyházi szláv nyelv kárpátukrán változatának kutatásában, s a kárpátukrán történeti dialektológiában. Mindegyik cirillbetűs anyakönyv jól használható írástörténeti grafikai, helyesírási vizsgálatokra is. A folyóírással írott anyakönyvekben több olyan grafikai, helyesírási sajátosság

jelentkezik, amelyek kanonizált szövegekben nem jöhettek elő. Például említhetjük, hogy a markáns grafikai russzicizmus, az I. PÉTER által bevezetett ún. fordított Θ alkalmazása a kárpátukrán írásbeliségben folyóírásos, hivatalos funkciójú és stílusú forrásokban, így az anyakönyvekben figyelhető meg először. A folyóírás jellegéből, funkciójából eredően a nem irodalmi nyelvi tendenciák hordozója volt. Fogalmához a XVIII. század első harmadában az orosz nyelvterületen pl. a nem irodalmi nyelvűség /книжный язык/ képzete is társult. /Б. А. УСПЕНСКИЙ, Первая русская грамматика на родном языке. Москва, 1975, 42./

A magyar lakosság között egykor élt kárpátukrán szórványokhoz és a magyar görögkatolikusokhoz kapcsolódó hivatalos dokumentumok forrásai a magyar névtannak és nyelvjárási hangtörténetnek is. A magyar vezetéknevek általában magyar nyelvjárási alakban kerültek bejegyzésre. A keresztnevek gyakran, a női keresztnevek érdekes módon még nagyobb arányszámban, magyar "hivatalos" vagy népi formában tükröződnek. Természetesen jelentős a kanonizált egyházi szláv, és ruszin népi keresztnévi formák megoszlása is. A XVIII. század második felének kárpátukrán írásmódjában érvényesülő magyar hatások is elsősorban az anyakönyvekben jelentkeznek, bár más funkciójú iratokban is megfigyelhetők.

III. A kárpátukrán folyóírásos írásbeliség írásmódjában a XVIII. század harmadik harmadában különböző hatások érvényesültek és nyertek kifejezést. 1. Továbbéltek a hagyományos sajátosságok: $\mathring{a} / = \text{я} / - \text{А} / = \text{я} /$ betűk oppozíciójának hiánya, /vö. В. Н. ГОРЮНОВ: Украинський скоропис першої половини XVIII ст. Мовознавство 1982. 2. 62/; a $\Gamma^t / = \text{g} / - \Gamma / = \text{h} /$ grafémák megkülönböztetése, az egy jeres / $\text{Ъ} /$ gyakorlat, az $\underset{\cdot}{i}$, $\underset{\cdot}{j}$ hangok jelölésének differenciálatlansága stb. 2., A titlő-rövidítések számának radikális csökkenésében, a fordított Θ graféma megjelenésében stb. az orosz grazsdanka hatása figyelhető meg. 3. АА graféma folyóírásban történő felújításá-

ban ill. következetes használatában, a *oy* /=*u*/– *Ѹ* /=*u*/ pozicionális disztinkciójában M. Szmotrickij egyházi szláv grammatikájának normái érvényesültek következetesen. 4. A magyar nevek és helynevek, ritkábban magyar jövevényszavak lejegyzésében a magyar írásmód ill. magyar ábécé hatása is jelentkezik. /A nevekkel kapcsolatban utalunk arra, hogy révükön morfológiai-szintaktikai hungarizmus is megjelent a kárpátukrán írásbeliségben: a családnevek jelentésüktől, struktúrájuktól függetlenül általában nem ragozódtak: при притомности ... Михаила Мануила Олшавски 1766., при мнѣ Іоанѣ Нагурный 1767., при мнѣ Михаилу Мустяновичъ, Іоану Нижаловский 1774., при присутвіи ... Андрея Бачинскій 1795. stb.

IV. A magyar írásmód hatása a jobb azonosítás végett, legszembetűnőbben a nevekhez kapcsolódó cirillbetűs források csoportokban, anyakönyvekben, jegyzőkönyvekben, összeírásokban jelentkezik. Az a, á, é, ó, ő, ü, ű fonémákat tartalmazó magyar családneveket az egyes bejegyzők ukrán anyanyelvjárásuk fonetikai rendszerétől, magyar nyelvtudásuk fokától s természetesen a magyar fonémák nyelvjárási realizációjától függően eltérő alakban vezették be az anyakönyvbe. A magyar Böszörmény városnévnek mintegy féltucatnyi cirillbetűs átírása is van. A Hajdúságban nagy megterheltségű Görög családnévnek pedig több, mint tíz cirillbetűs változata is adatolható: Гиригъ, Гырыгъ, Гирикъ, Гюрюгъ, Гюрюгъ, Гюрегъ, Гюрөгъ, Герекъ, Герегъ, Горөкъ, Гөрөгъ, Гюригъ stb. A jelzett magyar fonémák cirillbetűs tükröztetése összetett problémákat vet fel, melyek részben a kárpátukrán dialektológiával, részben pedig a magyar nyelvjárási hangtannal függenek össze. Magyarból kölcsönzött diakritikus jelek gyakran megfigyelhetők a hajdúdorogi matrikulákban, de minden általunk tanulmányozott XVIII. századvégi anyakönyvből /a továbbiakban: M/ még a ruszin jellegét napjainkban is megőrző, ruszinokkal a XVII. század végén, a XVIII. század elején megtelepült Кошлоска községből is adatolhatók. /vö. БАЛЕЦКИЙ Э.: О языковой принадлежности и заселении села

КОМЛОШКА. St.Sl. II/1956/, 345-65/ Legrégibb ilyen adataink a bécsi Pázmáneumban iskolázódott PETKOVSKÝ JÁNOS /ИОАНЪ ПЕТКОВСКІЙ/ bejegyzéseiként 1750-ből valók: Гѳорогъ Димитри, Козакъ Георгіи, Димитріи Гѳорѳгъ,

A magyar eredetű diakritikus jelek rendszerszerű használata csak KOPCSAY JÁNOSNÁL figyelhető meg, aki tökéletes magyar-rutén bilingvis volt. KOPCSAY JÁNOS /1745-1814/ Sáros megyei rutén községben, Alsó Miroson /CSSR: Nižný Mirošov/ született. A Szelepcsényi grófok manumissusaként kezdett el tanulni, latin stúdiumokat Kassán végzett, teológiai tanulmányokat a bécsi Pázmáneumban folytatott. 1771-74 között a Szabolcs megyei Újfehértón paposkodott; 1777-93 között működött Hajdúdorogon. Bécsi iskolázottsága folytán, a XVIII. századi kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliség uzuális grafikai, grammatikai normáihoz csak részben tartotta magát./Vö. O. В ДУХНОВИЧ: Твори. 2. Пряшів 1967 494/.

V. 1. A magyar nevek é fonémái helyén általában cirill a grafémát találunk. A magyar é betűt tükrözik a következő példák: Мартонъ, Лазаръ, Сакаль, Раць, Талошь, Габоръ, Паль /keresztnev/ М Dorog 1774.; Олагъ, Такачь, Картяшь М Вúj 1786.; Рипаши м. Répasi, Югась М Дámócz 1786. stb. Korcsaynál: Баба, Ковачъ, Лукачь, Каллаи, Дудашъ, Месарошь, Жаданъ, Силадъ, Боднаръ, Батори, Олагъ, Галь, Сакаль, Палинкашь, Горватъ, Погачашь, Канторъ, Ташнади, stb. helynevekből képzett mellénevekben: нанашскіи < м. Nánás, каллошемнскому < м. Kállósemjén stb.

2. A köznyelvi magyar é fonéma helyén nyelvjárási realizációinak megfelelően и, ъ /-i/, ѝ grafémákat < м. nyj. ie, і vagy ей betűkapcsolatot < м. nyj. ei figyelhetünk meg. /Vö. MNV. 78: 93-98/. A magyar é helyén álló cirill é translitteráció eredménye. A magyar é betű tükröződik a Церна М Bakta/lorántháza/ 1787.; Неметь М Nyírkarász 1796. családnevek írásában. Korcsaynál: Эрдѣли, Месарошь, Неметь, Сѣкелъ, Рѣвѣсь, Кокѣньешди, Гѳокеръ Дѳокеръ < м. Gyökér stb.

3. A magyar ó fonéma helyén szó belsejében rendszerint o, ob betűt ill. betűkapcsolatot figyelhetünk meg, hasonlóan szó végi helyzetben is, ahol ritkábban tükröződik az ukrán nyelvjárási -овъ > -увъ, -ѡвъ változás. Az -овъ a magyar köznyelvi ó fonéma diftongikus, ou nyelvjárási realizációjának felel meg. Az o pedig a magyar ó translitterálása, de elképzelhető az is, hogy a hungaro-latin írásgyakorlat hatását tükrözi. A cirill ó a magyar ó betű hatását mutatja: Бенкоци M Komlóska 1777; Тóтъ uott 1778, 1782, 1783. stb. ou Пóчи M Nyírkarász 1789., Шошь uott 1796; Сабо́, Тóтъ M Rakaca 1784.; Korcsaynál: Тóтъ, Пóка, Керекяртó, Фарагó stb. Vö. még nála közzszóban: чтобы господинъ солгабиро противъ насъ на столици не скаржился. Kurrentális levél 1778.

4. A magyar ö fonéma^{hoz} az ukrán o, e, i, y, ы hangok állnak közel, s általában ezek is helyettesítik őket. A magyar ö graféma tükröződik a következő családnevekben: Гóрöгъ, Гóрöкъ M Dorog 1750- /gyakran/, Тóрöкъ uott 1774. /Érdekesként említjük meg, hogy Hajdúdorog szülöttének, a magyar felvilágosodás neves irodalomszervezőjének, újságszerkesztőjének, nevelőjének, az ún. Debreceni Grammatika egyik szerkesztőjének GÖRÖG DEMETERNEK a születési anyakönyvében is Гóрöгъ változat szerepel./Vö. Magyar Életrajzi Lexikon I. 616-617; Magyar Irodalmi Lexikon I. 405./ Öвегешъ M Komlóska 1772., 1774 < m. nyj. öveges, Гóрбе uott 1774., Öтवेशъ M Hajdúböszörmény 1754., бöсöрминский uott 1775., состоянiе гáзда, Гóрöгъ, родъ: гóрöгъ uott 1781. Фöлди ~ Фöлди M Sátoraljaúj hely 1754., 59 M Búj 1792., Korcsaynál: Кóкөнъеши, Кóкөнъешди, Гóрöгъ, Кóрöши, от Лóка < m. /Tisza/lök, бöсöрминскому, stb. Vö. Кóвеждъ 1789./Udvari I. Kvesztára vonatkozó helynévi adatok. NévtÉrt. 10. sz. megjelenés alatt./

5. A magyar ö betű grafikai tükröztetését csak a hajdúdorogi anyakönyvben leltük fel: Эрöшь Анна 1799. Korcsaynál: Кóвари Текерö, Эрöшь, Кóсеги ~ Кóсеги, Кашкöтö, Тенгелветö ~ Тенгелветö, stb. Vö. még. БАЛЕЦКИЙ Э.: Венгерские заимствова-

ния в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. st. sl. v
/1959/, 39.

6. A magyar ü, ú grafémák helyén általában и, у, ю, -ив, юв hangok ill. hangkapcsolatok figyelhetők meg. A magyar ü graféma diakritikus jeleit mutatják a következő cirillbetűs nevek: Бюдь, оу Бюди < m. Büd, Сючь, Иоань Коурда М Вúj 1784, vö. uott Kürda Mari papné, Сүчь uott 1793; оу Фюредь, Фюрецький М Hajdúböszörmény 1787, < m. /Tisza/füred, Корcsaynál: Кюмювешь < m. nyj. Kümives, Шюто, Сючь, Керюло, Ювешь továbbá Бюдь, бюдянскому, бюдянскому, stb.

7. A kárpátukrán írásbeliségben a magyar ábécé hatása tükröződik a gy /d'/ hang visszaadásában akkor, ha a magyar gy betű mintájára a hangot Г /=g/ + lágyágjelző jel, betű İ, İ, у, ю, я adja vissza. A magyar írásmódban végeredményben régi olaszos hatás eredménye, hogy a gy hangot jelölő betűnk nincs kapcsolatban depalatális párjával a d-vel. /BÁRCZI G.-BENKŐ L. - BERRÁR J.: A magyar nyelv története. Bp., 1967. 65, 68./ A kárpátukrán írásbeliségben e jelenség magyar grafikai hatás eredménye. Megjelenésében /hasonlóan a családnevekhez kapcsolódó fentebb említett alaktani, mondattani hungarizmus-hoz/ közrejátszhatott a korabeli magyarországi latin írásgyakorlat is, melyben a családnevek magyaros helyesírása /uzuális/ normaként jelentkezett. Nézzünk meg néhány példát: Нaгъ М Dorog 1750; Нoгъ uott 1760. < m. Nagy /A nevet lejegyző BACSINSZKY ANDRÁS parochus, mint a nagyszombati szeminárium végzettjei általában, a folyóírásban egy jeres /ъ/ gyakorlatot követett; a magyar a labializáltságát a fonetikus elvnek megfelelően tükröztette. Силагİ uott 1766., Гюкирь < m. Gyökér nyj. Gyükir, Моґьорь < m. Magyar uott 1774. stb. Корcsaynál: Нaгъ, Нaг^у, Гюкерь, vö. még Нaг^у, Нaгъ М Komlóska 1781, 1786. stb, Петро Гурка uott 1781, Медви^у uott 1784, Ленгбень uott 1788, Ленгбелъ М Bakta 1767; Герешь М Rakasa 1780. m. Hegyes, Гуро, Гермекъ uott 1783. m. Gyernek, Гуро, Iобагİъ /1/ < m. Jobbágy uott 1784; összeírásokban въ Гюлау

A. P. O. H.

Μουζες	Μαρια	Γεωργιανη Αννα Καβου	Ιωαννη Αντων Πανα Κατα Παυλ	Ε	Αδρια	Παυλ	Αγος	Αγος
Μουζες	Αννα	Ηικολαν Βαρ Ερμυλια	Αδρια Αναστα Κατα Καβου	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Αγος
Γεωργιανη Ιωαννη Βασιλικη	Αννα	Μυρανθ Γαλακτι Μαρια Γοργ	Γεωργιανη Κατα Μαρια Κατα	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Αγος
Μουζες	Ελενα	Αδρια Καβου Ελενα Γαλακτι	Αννα Καβου	Ε	Αδρια	Παυλ	Αγος	Αγος
Γεωργιανη Μαρια	Ιωαννη	Ιωαννη Κατα Αννα Κατα Καβου	Γεωργιανη Κατα Μαρια Κατα	Ε	Αδρια	Παυλ	Αγος	Αγος
Μουζες	Ελενα	Κατα Καβου Αννα Κατα	Ηικολαν Κατα Καβου	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Αγος
Μουζες	Μαρια	Μυρανθ Κατα Μαρια Κατα	Γεωργιανη Κατα Αννα Κατα	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Αγος
Μουζες	Μαρια	Ιωαννη Κατα Καβου	Ιωαννη Κατα Αννα Κατα	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Αγος
Μουζες	Μαρια	Κατα Καβου Αννα Κατα	Γεωργιανη Κατα Αννα Κατα	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Αγος

1786. <м. Gyulaaj, Чехо^B Гюрка 1786, stb.

VI. A tudományos szakirodalomban polémia alakult ki a pétervári egyetem első, rutén származású, magyar nemes rektora BALUGYÁNSZKY MIHÁLY nevének helyes orosz alakja körül. /Большая Советская Энциклопедия 2. 587; TARDY LAJOS: Balugyánszky Mihály Br., 1954.; A. H. Фатеев: Академическая и государственная деятельность М. А. Балугьянского в России. Ужгород, 1931. 6; FEDOR M.: Michajil Andrejevics Balugjanskij "Príspevky k medzislovenským vzťahom v československých dejinách. Slovanské Študie. III. Bratislava, 1960. 502; ТАМАРА БАЙЦУРА: Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій половині ХІХ століття. Братислава 1971. 5-9.

A rutén görögkatolikus papi családból származó BALUGYÁNSZKY, mint a fenti adatok tükrében látjuk, nem önkényesen választotta az orosz Балугьянскій írásmódot, nem is valamiféle oroszosítás eredménye az, mint ahogy egyesek feltételezik, hanem a magyar gy betű átírásának a korabeli kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliségből is ismert alkalmazása.

UDVARI ISTVÁN